

Annona Nova IX.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2018

Szakmai lektorok:

Bandi Szabolcs, Csibi Norbert, Fedeles Tamás, Jóri Anna,
Kárpáti András, Kisantal Tamás, Antonio Domingo Lilón,
Pete Krisztián, Polyák Petra, Szabó Veronika, Takáts József

A kiadvány a *Nemzeti Tehetség Program* támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 17-0071

Felelős kiadó:
András Csaba

Szerkesztők:
Fenyő Dániel, Rétfalvi P. Zsófia

Olvasószerkesztők:
Endródi Edina, Nagy Tamás,
P. Simon Attila, Várdai Levente

Borítóterv és tördelés:
Kiss Tibor Noé

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:
Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2018
© A szerkesztők, 2018

Minden jog fenntartva.

Borítófotó:

David Eccher / Flickr / <https://www.flickr.com/photos/davideccher/9589731219>

Tartalomjegyzék

Szatmári Áron: Előszó	7
Árvai Attila: Quine és Sartre a megismerésről	11
Csapó Gyöngyvér: A Sötét Triád és a mentalizáció kapcsolatának vizsgálata	21
Endrődi Edina: Vélekedések az 1765-ös bélyegtörvényről bostoni patrióta újságokban	35
Flach Richárd: Bevezetés a nem-szuicidális önsértés jelenségébe	49
Horváth Klaudia: Szerelmi kényszervarázslat papiruszon és varázsgemmakon	65
Karácsonyi Krisztina: A komplex és az egyszerű esemény jelentésű magyar deverbális főnevek szintaktikai szerkezete	73
Kocsis Árpád: Fecsegések <i>Coetsee és a depresszió</i>	89
Mogyorósi Renátó: Visegrád – a háború és a béke kongresszusa	99
Nagy Tamás: A társas identitás nyelvi megjelenése magyar nyelvű zenei blogok posztjaiban a többes szám első személyű, kijelentő módú igei személyragokat tekintve	113
Ónya Balázs: A nemlétező enigmák nyomában – Altrichter Ferenc Wittgenstein értelmezésének bírálata	127
Radnai Dániel: Realizmus-képzetek a Mikszáth-recepcióban (1887–1945)	139
Simor Kamilla: A komplex struktúra és a plaszticitás problémája <i>A lé meg a Lolában</i>	153
Sipos Balázs: A Pécsi Orvostudományi Egyetem épületfejlesztési koncepciói 1947 és 1959 között	165
Szántó Ákos: A <i>Népszabadság</i> és a <i>New York Times</i> hidegháborús beszámolóinak összehasonlítása a nicaraguai forradalom 1978 és 1979 közötti eseményeinek példáján keresztül	177
Takács Barbara: Varázsgyűrű a sikerért <i>Egy graeco-egyiptomi mágikus rituálé</i> (<i>PGM XII. 270-350</i>)	191
Boszoki Petra: Laudáció Kiss Andrea Kriszta szövege elé	203
Kiss Andrea Kriszta: Jókai Mór nőábrázolása <i>Milyenek a nők?</i> című novelláskötetében	203
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2016/2017-es és a 2017/2018-as tanévben	216
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2016/2017-es és a 2017/2018-as tanévben	216

Radnai Dániel Szabolcs vagyok, Pécsen születtem 1995-ben. 2013-tól 2016-ig voltam a PTE BTK magyar alapképzési (BA) szakának hallgatója, jelenleg pedig magyar; mozgóképkultúra és médiaismeret tanár (MA) mesterképzésemet végzem. Egyetemi tanulmányaim során a 18-19. századi, klasszikus magyar irodalmi kurzusok voltak rám nagy hatással, 2015 óta foglalkozom kutatással, vizsgálódási területem Mikszáth Kálmán életműve, valamint a regionalitás irodalma. Jelen kötetben található dolgozatom bővebb változatát, melyet Dr. Milbacher Róbert mentorálásával írtam, a 2016-os pécsi KTDK-n és a 2017-es OTDK-n mutattam be.

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

Realizmus-képzetek a Mikszáth-recepcióban (1887–1945)

Bevezetés

Ha végigtekintünk az elmúlt száz esztendő Mikszáth-recepcióján, azt kell látnunk, hogy számos jelentékeny változáson ment keresztül a „nagy palócról” szóló kritikai diskurzus – mind az egyes értelmezések módszertani háttérét, közelítési módját, mind célját és témáit tekintve.

Mint ismeretes, az 1945 és 1990 közötti időszakban a kritikai realizmus kimutatása volt – más írók mellett – a Mikszáth Kálmánról folyó diskurzus tétje is. Az 1960-as évek politikai enyhülése és az egyre sokszínűbbé váló kulturális élet nyomán elindult egyfajta „Mikszáth-újraértelmezés” különböző irodalomtörténeteszek (Barta János, Mezei József, Kovács Kálmán, Diószegi András, Németh G. Béla) részletező elemzései által, a referencia azonban még mindig a realizmus, illetve az azt tematizáló marxista irodalomtörténet maradt. Így később, ennek hatására a közoktatásban is megszilárduló Mikszáth-kép változtathatatlansága miatt a témával foglalkozók egyre inkább az életmű *nem* poétikai kérdésfelvetései felé fordították figyelmüket.¹

A Mikszáth-recepció történetében az 1997-es év jelentett for-

¹ Erről tanúskodik többé-kevésbé az 1987-es Mikszáth-konferencia anyagát összefoglaló kötet: DR. KOVÁCS ANNA (szerk.): *Mikszáth és a századvég-századelő prózája*, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján, 1989.

dulatot. Ekkor jelent meg új kiadásban Karácsony Sándor 1944-es, szinte elfeledett Mikszáthról szóló könyve,² amely „visszavezette” a Mikszáth-irodalomba a relativizmus fogalmát, s hatására sok-sok értelmező talált magának megfelelő alapot a Mikszáth-recepció bővítésére ebben a gondolkodási keretben.³ Az ugyanebben az évben megjelenő *Mikszáth-émlékkönyv*⁴ újszerű, jelentős elméleti apparátust mozgató tanulmányai, valamint az azóta napvilágot látott, narratológiai nézőpontokat előnyben részesítő monográfiák⁵ mindegyike elmozdítani igyekszik Mikszáth Kálmán életművét a realizmustól a legalább ennyire homályos *modernség* kérdésköre felé. Mindeközben a realizmus és a realista ábrázolásmód Mikszáthtal kapcsolatos – fontos megjegyezni: eddig kevésbé árnyalt – problémája gyakorlatilag teljesen kikerült a jelenkori irodalomtudományos diskurzusból. A legtöbb szerző csak mint letűnt zárványra tekint a Mikszáth-szakirodalom ezen irányára, s ha foglalkoznak is a kérdéskörrel, csak marginális kérdésfeltevések kapcsán.⁶

Jelen dolgozatban azt szeretném bizonyítani, hogy mégsem haszontalan Mikszáth Kálmán életművét a realizmus mint stílusirányzat és prózapoétikai formanyelv kapcsán vizsgálni. Ugyanis a realista stílus nem csak a későbbi értelmezők vagy a szocialista időszak leleménye Mikszáthtal összefüggésben. A realizmus kérdése már Mikszáth korában is része volt az irodalomkritikai diskurzusnak, melyre saját maga is reflektált.⁷

2 KARÁCSONY Sándor (1944): *A cinikus Mikszáth*, Hét Krajcár, Bp., 1997.

3 Ld.: TAKÁTS József (1997): „Mikszáth-szövegek relativizmusa”, in: TAKÁTS József: *Ismerős idegen terep*, Kijárat, Bp., 2007, 281–299.

4 FÁBRI Anna (szerk.): *Mikszáth-émlékkönyv. Tanulmányok az író születésének 150. évfordulójára*, Mikszáth Kiadó, Horpács, 1997.

5 Ld.: EISEMANN György: *Mikszáth Kálmán*, Korona, Bp., 1998; HAJDU Péter: *Csak egyet, de kétszer*, Gondolat-Pompeji, Bp., 2005; HAJDU Péter: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmei*, Argumentum, Bp., 2010; valamint T. SZABÓ Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Bp., 2007.

6 Ld.: EISEMANN: *Mikszáth...*, i. m., 35–47. Az újabb munkák közül T. SZABÓ Levente idézett könyve foglalkozik a legrészletesebben a realizmus kérdéskörével, jóllehet a modernista látás-tapasztalat és a megfigyelés konstruálódása kapcsán, leszűkítve a Noszty-regény értelmezésére. T. SZABÓ: *Mikszáth...*, i. m., 222–272.

7 A realizmus kérdése már a legkorábbi alkotások kapcsán része a Mikszáth-recepciónak. Ld. Asbóth János: „Mikszáth”, in: Asbóth János: *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*, Bp., Athenaeum, 1892, 267–274.

Mindemellett a magyar irodalomtörténeti szintézisalkotásban szintén égető problémaként jelentkezik a realizmus mint a romantikát követő és a klasszikus modernség irányait megelőző (s ezekkel együtt élő) alkotási mód megjelenítése. A középiskolai tantervben rögzített kánon szerint Jókai Mór (mint a „romantikus regényírónak” elfogadott szerző) után Mikszáth az egyetlen jelentős tizenkilencedik századi prózaíró, s az időben utána következő, legfeljebb esetszerűen taglalt novellista nemzedék (Bródy Sándor, Gózsdu Elek, Petelei István, Tömörkény István stb.), valamint Móricz Zsigmond már a naturalizmus és a modernség koncepciójában értelmeződik. Innen nézve is fontos feladata tehát a magyar irodalomtörténetnek tisztázni: milyen a viszonya a Mikszáth-korpusznak kora legjelentősebb nemzetközi, ugyanakkor a magyar irodalomszemléletben is megjelenő prózapoétikai irányzatához.

Ebből a célból olyan, 1945 előtt született könyvfejezetekkel és nagytanulmányokkal foglalkozom, melyek Mikszáth életművét és/vagy egyes alkotásait, fejlődését és helyét az irodalomtörténetben a realizmushoz képest határozzák meg, vagy legalábbis érintik azt. Megelőlegezett következtetésem, hogy a legtöbb értelmező Mikszáthtal kapcsolatban a realizmust – tudatosan vagy reflektálatlanul – *a romantikától való eltérésként*, annak meghaladásaként/megtagadásaként körvonalazza. Mindezt annak ellenére teszik, hogy a magyar diskurzusban rendelkezésre álló két markáns, paradigmaticus irodalomelméleti realizmus-koncepció egyike sem – sem Lukács György munkássága: a *művészi visszatükrözés elmélete*,⁸ sem Szegedy-Maszák Mihály *történeti realizmus-fogalma*⁹ – nem igazolja vissza a két 19. századi irányzat antagonisztikus ellentétét.¹⁰ (Jóllehet a nemzetközi irodalomelméletben is jelentős hagyománya van a realizmust a romantika ellentétéként megha-

8 LUKÁCS György (1948): *A realizmus problémái* (ford.: GÁSPÁR Endre), Athenaeum, Bp., [é.n.], LUKÁCS György (1945): „Előszó”, in: LUKÁCS György: *Balzac, Stendhal Zola*, Bp., Hungária, [é.n.], 5–28. A marxista irodalomelméletéről ld. FORGÁCS, David (1987): „Marxista irodalomelméletek” (ford.: BECK András), in: ANN JEFFERSON–DAVID ROBAY (szerk.): *Bevezetés a modern irodalomelméletbe. Összehasonlító áttekintés*, Osiris, Bp., 1999, 189–232. Lukács realizmus-fogalmairól pedig: SZERDAHELYI István: *A „nagy realizmus”-tól a realizmusig*, ItK, 1980/2, 199–221.

9 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kemény Zsigmond*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 9–41.

10 A két elméleti koncepciót más helyütt részletesebben kifejtettem, ld. RADNAI DÁNIEL SZABOLCS: *Realizmuson innen és túl. A Mikszáth-próza elfeledett értelmezési hagyománya*, PTE BTK, Pécs, 2016 (kézirat)

tározó értelmezéseknek.¹¹) Két kisebb tematikai csoportra bontva a szövegeket, külön kezelem Mikszáth különböző írókról vagy általában az irodalomról szóló és a realizmust tematizáló reflexióit, valamint a 20. század első felének nagyhatású értelmezéseit. Diszkurzuselemzésem középpontjában az a kérdés áll, hogy az egyes értelmezők milyen történeti fejlődésbe helyezik, milyen narratívára fűzik fel Mikszáth Kálmán szerepét, milyen érvrendszerek mentén kapcsolják a realizmushoz munkásságát – mind az életmű belső fejlődését, mind a magyar irodalom előrehaladásában betöltött szerepét illetően. Eközben a teljesség igénye nélkül reflexiókat fogalmazok meg azon realizmus-fogalmakról, amelyeket ez egyes kritikusok, irodalomtörténészek alkalmaznak Mikszáth kapcsán.

Realizmus-képzetek Mikszáth körül

I. „Egészséges realizmus” – Mikszáth Kálmán realizmus-képe

Mikszáth és a realizmus összekapcsolása főként a róla szóló recepció önálló fejleményeként duzzadt összefüggő értelmezési hagyománnyá, azonban – lévén a realizmus irodalomkritikai diskurzusa már Mikszáth korában is bőven jelen volt – ő maga is írt a realizmusról elszórt, eddig kevésbé vizsgált, változó műfajú és funkciójú szövegekben.¹² Mikszáth irodalommal kapcsolatos cikkeit, karcolatait a marxista kritika időszakában kezdte el kiaknázni a recepció¹³ (élén Bisztray Gyulával), illetve ezzel összefüggésben sokan (ő is, és a későbbiekben tárgyalt Király István is) megpróbálták e töredékes szövegek elejtett megjegyzéseit szintézisbe hozni Mikszáth utólag konstruált „eszmei mondanivalóival”, irányzati elveivel.

Mikszáth nem tartozott azon írók közé, akik szilárd irodalmi elvekkel, esztétikai normákkal, komplex költői programmal rendel-

11 WELLEK, René (1960): „The concept of realism in literary scholarship”, in: WELLEK, René: *Concept of criticism*, New Haven and London, Yale University Press, 1963, 222–255.

12 Elsősorban az *Egyetemes Regénytár Almanachjának* (Singer és Wolfner) előszóira, illetve a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* (Franklin Társulat) bevezető arcképeire gondolok e helyütt.

13 MIKSZÁTH Kálmán: *Írói arcképek* (szerk.: BISZTRAY Gyula), Művelt Nép, Bp., 1953; MIKSZÁTH Kálmán: *Mikszáth Kálmán ars poeticája* (szerk.: ILLÉS Béla), Szépirodalmi, Bp., 1960

keztek (mint pl. Kemény Zsigmond, Arany János, Babits Mihály), ebből adódóan „tudós írásaiból” nem rajzolódik ki egyfajta autonóm irodalomszemlélet – ahogy azt Bisztray Gyula felvázolta.¹⁴ Amikor írókról és műveikről ír, elsősorban nem kritikai alapelvek mozgatják, hanem alapvető olvasói attitűdje, befogadói és szerzői sugalmazásai, illetve a tárgyalt szerzőkhöz fűződő személyes viszonya.¹⁵ A legtöbbet mindezek miatt elbeszélő művekről, regényekről és szerzőikről írt; célja főként az volt, hogy maga is olvasóként szóljon az olvasókhöz. Szempontunkból mégsem érdektelen azonban áttekinteni Mikszáth írókkal, (s számunkra leginkább relevánsan) realistának tartott szerzőkkel kapcsolatos írásait, tekintetbe véve ez esetben az író mint befogadó szempontját is.

Az 1887-ben írt „A romanticizmus” című esszéjében – mely a *Galamb a kalitkában* első elbeszélésének korai vázlata is – az általa Dumas és Jósika nevével fémjelzett kaland-romantikát állítja szembe saját írásmódjával, amelyben „[...] kevés a meglepő, alig van valami rendkívüli bennök. Egészen közönséges, mindennapi dolgok, amik nem rázzák meg az ember lelkét.”¹⁶ Az 1889-es Almanach-előszó is hasonlóan érvel a kor elbeszélő irodalma mellett, mely azért áll a legmagasabb nívón, mert az „[...] egészséges realizmus utat tört magának [...], a sablonokat eleven emberek szorították ki [...]”, és az „[...] író abból merít, amit látott, és nem abból, amit olvasott.”¹⁷ [Kiemelés – R. D.] Mikszáth számos 1888 és 1910 között íródott előszavában (pl. az 1901., 1904., 1905. évi előszók) felhívja a figyelmet az idegen írókat mintául vevő kozmopolitizmus és a póriásba hajló népiesség túlzása közötti arány megtalálására.¹⁸ Ezért joggal tarthatjuk ezt az ő realizmus-felfogásának, melyet – Sánta Gábor szavaival – a következőként foglalhatunk össze: „[...] hazai téma, valószínű történet, egyedi figurák, valamint grammatikai és stiliszt-

14 BISZTRAY Gyula (1953): „Mikszáth »irodalomtörténete«”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 5–34. A problémát legbővebben tárgyalja: BRASSAI Zoltán: „Eltűnt évtizedek színes kavicsai”, in: FABRI (szerk.): *Mikszáth-émlékkönyv...*, i. m., 121–130.

15 Ld: BISZTRAY: „Mikszáth...”, i. m., 5, illetve BRASSAI: „Eltűnt évtizedek...”, i. m., 123–130.

16 MIKSZÁTH Kálmán (1887): „A romanticizmus”, in: MIKSZÁTH Kálmán Összes Művei. *Regények és nagyobb elbeszélések* IV. kötet, Akadémiai, Bp., 1956, 157.

17 MIKSZÁTH KÁLMÁN (1889): „1889. évi Almanach-előszó”, in: *Mikszáth Kálmán ars poeticája*, i. m., 31.

18 SÁNTA Gábor: „Egy »öreg herold« a kürtjébe fúj. Mikszáth és az Almanach”, in: FABRI (szerk.): *Mikszáth-émlékkönyv...*, i. m., 131–147., 131–141.

tikai értelemben egyaránt tiszta magyar nyelv.”¹⁹ (Juhász Gyulát parafrazálva: „magyar téma, magyar ecsettel”.) Az 1901-es előszóiban (Anonymus névtelensége mögé bújva) ugyanezt a szembenállást ragadja meg: „[r]ajzold nekem az élő, lüktető társadalmat, amit körülötted látsz, ez a feladat. A tükröt, amiben magamat is látom [...]”²⁰ A túlzásoktól való mentességet hangsúlyozza a Krúdy Kálmán csínytevéseinek bevezetése²¹ is, a megfigyelés és a riport-szerűség leginkább explicit méltatását pedig a *Noszty fiú*... sokat idézett „Utóhang”-jában²² olvashatjuk.

Mikszáth jó néhány, az ő szívéhez közel álló, s az irodalomtörténetben általában realistának elfogadott²³ író művét felvette a Franklin-Társulat már említett sorozatába, hasonlóan az Almanach köteteihez. (Jóllehet, nem egy, mára már elfeledett és a korban is kevésbé számon tartott szerző mellett.)²⁴ Ezek között van a Mikszáthnál (irodalmilag) nem mindig pozitív megítélésű Kemény Zsigmond, a marxista kánon számára oly fontos, de mára szinte ismeretlen Tolnai Lajos, illetve a századvég elbeszélői: Justh Zsigmond, Iványi Ödön, Bródy Sándor és Papp Dániel, akikről önálló cikkben írt. Így ezen arcképek rövid értékelése is tanulságos lehet vizsgálatunk szempontjából.

Kemény Zsigmondot, annak ellenére, hogy másutt is idejétmúlt, nehézkes elbeszélői stílusú írónak titulálta,²⁵ elismerő sza-

19 Uo. 134.

20 MIKSZÁTH Kálmán: „1901 – Anonymus levele és az én rövid válaszom”, in: *Mikszáth Kálmán ars poeticája*, i. m., 125.

21 „A betyárokat, akikkel egykor nem bírt a vármegye, elűzték a literatúrából a bűnös asszonyok. [...] Kimeríthetlen téma ez, s azonfelül divatos a túlságig. Ha a világot most is elsöpörné egy özönvíz, és az új Noe a könyveket beszedené a bárkájába, azt hinné az új emberiség (ha el tudná őket olvasni), hogy az egész régi világ egy nagy kerítőintézet volt. A szépirodalom bizonyára még ma is gyermekkorát éli, mert még mindig sablonos bábukkal játszik. Hamisít és nem szolgálja igazi odaadással a valóságot.” MIKSZÁTH Kálmán: *A Krúdy Kálmán csínytevései*, in: MIKSZÁTH Kálmán Összes Művei: *Regények és nagyobb elbeszélések*. XI–XII. kötet 1899–1901, Akadémiai, Bp., 1961, 67.

22 MIKSZÁTH Kálmán (1908): „Utóhang”, in: MIKSZÁTH Kálmán: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, Szépirodalmi, Bp., 1979, 486.

23 A korszak írónak jellemzését ld. NÉMETH G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*, Szépirodalmi, Bp., 1971, 216–238.

24 Vö. BRASSAI: „Eltűnt évtizedek...”, i. m., 123–130.

25 „Ő [Gyulai Pál – R. D.] valószínűleg most is ott van, hogy a legtökéletesebb regényeket e világon Kemény Zsigmond írta.” MIKSZÁTH Kálmán (1893): „Mikor a hóhért akasztják”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 101.

vakokkal illereti *A rajongók* előszavában: publicisztikáját szerinte a „[...] mai napig sem múlták felül [...]”, regényeiben a filozófiai tartalom mellett a „kor- és jellemfestés kiállja a versenyt Európa legértékesebb ilyenmű munkáival.”²⁶ Tolnait, kinek történetei „[...] nem is meglepőek, nem is nagyon érdekfeszítők, de formásak, gondosan vannak megírva [...]” szerinte „[...] tudás, mélység és látás jellemzi.”²⁷ Bródy Sándor jellemzésénél már megjelennek az Almanach kapcsán taglalt mikszáthi maximák: Bródy, noha a naturalizmus érződött rajta „[...] talentuma nem a könyveken hízott fel, Bródy nem írt le mást, csak amit ő látott, tapasztalt vagy amire kombinálva rájött, nem a külsőségek és az agyafúrtan kieszelt mesék írója.”²⁸ Iványi Ödönt is hasonló értékei miatt dicséri: „[n]yelvezete gondos, színes, folyékony, élvezetes, formája elég könnyed, a szerkezet átgondolt [...]” valamint beteges alakjairól írja: „[k]özvetlenül merít a maga világából.” S noha *A Püspök atyafiságában* hiányolja az eredetiséget, utóbbi regénye kapcsán írja: „[v]an érzéke a jellemző és a finom árnyalatok iránt. A mai társadalom nem egy jól rajzolt alakját kapjuk [...]” műveiben.²⁹ Papp Dániel *A rátótiak* című regényének méltatása kapcsán írja: „[...] nem mozgat nagyigényű témákat. Nincsenek benne meg-rázó társadalmi problémák, se nagy konfliktusok [...] de annyi színpompával és megfigyeléssel, hogy megelevenedni látszanak a jellegzetes kisvárosi alakok félszeg szokásaikkal, kicsinyességeikkel.”³⁰ Justh Zsigmond pályakezdésével kapcsolatban pedig mintegy atyai szentenciaként jegyzi meg: „[...] a regények építéséhez sok kő kell [...], hosszú élettapasztalat, nagy emberismeret, fájdalomból, csalódásokból leszűrt bölcsesség, *éles megfigyelés és roppant látás.*”³¹ [Kiemelés – R. D.]

Mikszáth irodalmi reflexióinak teljes körű elemzése a több mint harminc kötetnyi terjedelmű publicisztikai életmű átfogó

26 MIKSZÁTH Kálmán: „Báró Kemény Zsigmond”, in: KEMÉNY Zsigmond: *A rajongók*. I. kötet, Franklin-Társulat, Bp., 1904, VI.

27 MIKSZÁTH Kálmán (1905): „Tolnai Lajos”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 134–135.

28 MIKSZÁTH Kálmán (1906): „Bródy Sándor”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 148.

29 MIKSZÁTH Kálmán (1905): „Iványi Ödön”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 152. és 153.

30 MIKSZÁTH Kálmán (1898): „Papp Dániel”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 159–160.

31 MIKSZÁTH Kálmán (1905): „Justh Zsigmond”, in: MIKSZÁTH: *Írói arcképek*, i. m., 154–155.

vizsgálatát tenné szükségessé, emiatt erre nem is vállalkozhatunk. Rövid összegzésként azonban megállapíthatjuk, hogy Mikszáth kritikai meglátásait a realizmus horizontján helyezte el, mely fogalom alatt – némileg leegyszerűsítő módon – a túlzásoktól és nagy érzelmeiktől mentes történettel, hazai (idegen hatásoktól többé-kevésbé mentes) témával és nyelvvvel rendelkező, valamint életszerű, tipikusságra fogékony *magyar elbeszélő művészetet* értett, és e faktorokat értékelte mások műveiben is.³²

II. 20. századi reflexiók 1945-ig

Mikszáth Kálmán a 20. század során hamar belépett a kanonizált szerzők táborába, így megszorodtak a róla írt reflexiók mind kisebb tanulmányok, mind nagyobb monográfiák formájában. Jelen dolgozat témájához kevésbé hasznosak az olyan összefoglaló munkák, amelyek Mikszáth életútját hivatottak a teljesség igényével felvázolni, vagy az olyan egyes művekről írt kritikák, amelyek kifejezetten egy-egy alkotásról szólnak részletekbe menően. Így a következőkben legfőképpen olyan „írói arckép” típusú tanulmányokat és könyvfejezeteket vizsgálom meg, amelyek egy ségként próbálják felvázolni Mikszáth művészetét, főként a kanonikus művekre hivatkozva, nagyobb irodalmi tendenciákat hívva segítségül.

Schöpflin Aladár kétszer értekezett Mikszáthról, elsőként 1910-es tanulmányában, majd 1941-es kismonográfiájában. Első tanulmányában Mikszáth humorának, a palóc-rajzokban megjelenő gyermeki látásmódjának, illetve Jókai Mór folytatásaként értelmezhető regényművészetének taglalása mellett kiemeli a *típusokra való fogékonyágát* és az elbeszélés közvetlenségét biztosító *plasztikus megfigyelőkészségét*. Elismeri, hogy nem magányos lélekelemző alkat (ld. Kemény, Dosztojevszkij), viszont alakjai mindig másokhoz való viszonyukban, környezetük összefüggéseiben jelennek meg, így jellemrajzai mindig életszerűek, elevenek.³³ Az író életvitelének munkáival való összefüggésében pedig megállapítja: „[ö]sszes kiváló íróink közt ő rajta láthatók legkevésbé külföldi hatások nyomai [...]. Ezt a virágot a magyar föld teljesen magából, a

32 Az „egészséges realizmus” árnyaltabb, történeti levezetését ld. T. SZABÓ: *Mikszáth...*, i. m., 256–266.

33 SCHÖPFLIN Aladár (1910): „Mikszáth Kálmán”, in: SCHÖPFLIN Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Szépirodalmi, Bp., 1967, 218–241., 225–227., 234–235. és 237–238.

benne ható erők erejével teremtette.”³⁴ Monográfiájában bővebben fejti ki a fenti tanulmány tételeit; elsőként a Jókaitól való árnyalatnyi elkülönülés és a *rajz* műfaja kapcsán szól Mikszáth realista mivoltáról. „Mikszáth volt az egyetlen, aki megtalálta az átmenetet a romantikából a realizmusba, az egyikből megtartott annyit, amennyi az olvasó igényét kielégíthesse, a másiból annyit alkalmazott, amennyi nem sértette az emberek megszokását. A témái romantikusak voltak, realiztikus modorban feldolgozva.”³⁵ Tehát Schöpflin számításba veszi a befogadók irányába mutatott megfelelést is az írói magatartás és alkotásmód kapcsán, mely nagyban befolyásolja egy-egy (élet)mű értelmezését. E kérdésre vonatkozó összegzésében elismeri, hogy Mikszáth „nem realista a szónak abban az értelmében, ahogy a romantika ellentétéül használják”, hivatkozva a témaválasztásokra, a mese felértékelődésére, a főalakok lélektani valóságának hiányára, „Mikszáth azonban kijózanította a romantikát”.³⁶ Szereplői nem válnak egekig erő hőökké, történetük megmarad a hétköznapiság, kisszerűség mezején, motívációikat egyszerű érdekek és konfliktusok mozgatják, elbeszélőjük pedig nem ittasodik meg tőlük, s válik patetikussá; mindig fölöttük áll, és stílusában is megmarad az egyszerűség, szemléletesség nyelvén,³⁷ kezdve a korai bájos palóc-rajzoktól egészen a kritikai hangú nagyregényekig.

Négyesy László Schöpflin korábbi tanulmányát idéző érvekkel méltatja a jubileumát ülő író 1910-ben, a *Nosztly*-utóhang állításai kapcsán ugyanakkor megállapítja, hogy a regény nem teljesíti a hírlapírói riport Mikszáth által felállított követelményeit (valószerűség, befejezetlenség stb.), s nézete szerint Mikszáth – hiába a tipikus jellemek részletgazdag, nagy pszichikai tőkét megmozgató rajza – teljes egészében „realista bizonyynyal nem lesz”. Mégpedig – miként a recepció sok más orgánuma is hangsúlyozta – a nagyobb ívű alakok pszichológiai egyénítésének és komplexitásának hiánya miatt.³⁸

Zsigmond Ferenc 1923-ban és 1927-ben is hosszabban értekezett Mikszáthról. Első dolgozata főképp a '67-es kiegyezés utá-

34 Uo. 242.

35 SCHÖPFLIN Aladár (1941): *Mikszáth Kálmán*, Franklin-Társulat, Bp., [é. n.], 23–24.

36 Uo. 133–134.

37 Uo. 133–136.

38 NÉGYESY László: *Mikszáth*, Budapesti Szemle, 1910, 142. kötet, 219–242., 236–238.

ni korszak illúzióvesztettsége és Mikszáth egyénisége közötti összefüggéseket vizsgálta, felhívva a figyelmet a látásmódbeli párhuzamokra Anatole France-szal, illetve Mikszáth *relatív* világszemléletére.³⁹ A „realizmus és idealizmus” megbékélésével kapcsolatos elméletét csak következő munkájában fejtette ki részletesebben. Második tanulmányában Mikszáth életművét – az 1867 utáni magyar nemzedék reprezentánsaként – a romantikus (mesés, elvont, valóságon túli) és a realista (tapasztalati, életszerű, prózai) látásmód találkozásának és kiegyenlítődésének állította be.⁴⁰ Zsigmond Ferenc valójában nem mint irodalmi-művészeti irányzatokról, hanem az emberi lét kétféle szemléletéről beszélt, melyek ugyan ellentétesek, de korrelatív fogalmak, és Mikszáth műveiben is ilyen szerepük van. A kétféle felfogás ütköztetése és összehangolása olyan univerzális elméletnek bizonyult Zsigmond számára, hogy Mikszáth műveinek számtalan elemét bele tudta olvasztani e hipotézis kereteibe. Az illúziók leleplezését, a bennük való gyönyörködéssel (*A gavallérok*); a népi hiedelmek varázsának elismerését, az intézményesült vallási rendszer realista kritikájával (*Különös házasság*); a fiatalok ifjú szerelmének költőiségét, romlatlanságát annak realista érzékiségével, illetve a házasság intézményének társadalmi-etikai kérdésfelvetésével (*Különös házasság*, *A Noszty fiú...*), a történelemi távlat megszépítő erejét a „nagy” hősök kisszerűségével (*A kis prímás*, *Az új Zrínyiász*), valamint a különc-lét abnormalitását annak külső megállapíthatatlanságával együtt (*Beszterce ostroma*).⁴¹ És még sorolhatnánk.

Szerb Antal 1934-es *Magyar irodalomtörténetében* Mikszáth alakjait osztálytipológia szerint sorolja három csoportba. Megkülönbözteti a *paraszt-rajzokat*, mely Mikszáth életművének legértékesebb része; a *felvidéki kisvárosi polgárt*, melyből – Dickens és Balzac mintáját követve – tipikus különcei származnak; valamint az apró *gentry és a vármegyei urak* világát, mellyel szemben Mikszáth, értelmezése szerint, együttérzéssel viseltetik, a tragikomédia minősítését ruházva rájuk.⁴² Schöpflinéhez hasonló vélekedése szerint

39 ZSIGMOND Ferenc: *Mikszáth írói egyénisége mint kortörténeti dokumentum*, Csáthy Ferenc Tudományegyetem, Debrecen 1923, 22–24. Ez annak bizonyítéka is egyben, hogy *nem* Karácsony Sándor vezette be elsőként a relativizmus fogalmát a Mikszáth-recepcióba.

40 ZSIGMOND Ferenc: *Mikszáth Kálmán*, Pallas, Bp., 1927, 3.

41 Uo. 11–13., 16–23. és 26–27.

42 SZERB Antal (1934): *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Bp., 1959, 438–439.

Mikszáthban „eleven még [...] a romantika hagyománya”, mely Jókai anekdotázásához köti, „ugyanakkor tudatosabb realista, mint elődei. [...] az európai regény és novella nagy realiztikus fellendülését képviseli Magyarországon [...]”⁴³

Féja Géza volt az, aki 1943-as könyvében elsőként próbált etnikai-kulturális hatásokat felkutatni Mikszáth írói egyénisége mögött, illetve – a későbbi marxista kritika szempontjából nem mellékesen – elsőként vetette fel a Móricz Zsigmonddal való alkotói hasonlatosság kérdését az élet, és azon belül is a „keleti ember” mindennapi életének részletes bemutatása kapcsán.⁴⁴ Meglátása szerint Mikszáthnak mindene megvolt ahhoz, hogy realista író legyen, de felelőtlen volt saját magával és műveivel szemben. Nem dobta el a romantikus meseszöveget és a dzsentrinostalgiaát, s csak kevés részét írta meg annak, amit látott, így a cinikus, elkeseredett, társadalombíráló „másik Mikszáth” csak kevés művében (pl. *Az új Zrínyiasz, Különös házasság, A mi örökös barátunk*) került felszínre.⁴⁵

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a realizmus mint hivatkozási alap korántsem volt szokatlan a Mikszáthról szóló diskurzusban. A fenti szövegekből – s köztük Mikszáth írásaiból – kitűnik, hogy a különböző szerzők többféle realizmusfogalommal éltek. Mikszáth a túlzásoktól való tartózkodást, illetve a hazai téma (tájékozottságot igénylő) poétikáját értette alatta, Schöpflin, Négyesy László és valamelyest Féja Géza is a romantikával szembenálló irányzatként hivatkoztak rá, s csupán Zsigmond Ferenc volt az egyetlen, aki – ha nem is szikár stílustipológiai értelemben, de – felcserélhetőnek, kibékíthetőnek találta a romantikát és a realizmust. Egy azonban talán mindegyik interpretálóban közös: a mikszáthi (hipotetikus) realizmust mind a Jókai-féle (romantikus, anekdotázó stb.) regénnyel folytonosságban, illetve annak továbbfejlesztéseként, „józanabbá tételeként” vázolták fel, egyedül Féja Géza vetette fel a Móricz Zsigmonddal való rokonságot. Mindannyian a hétköznapi élet (a novella szerkezetéhez közelebb álló) *külsődleges, megfigyelésen alapuló, tipikusságra hajlamos ábrázolását* azonosították Mikszáth realista mivoltával, melyből persze hiányzott a balzaci, keményi nagyregény összefüggő kompozíciója és alakjainak komplex, cselekménykonstruáló lélekrajza.

43 Uo. 444.

44 FÉJA Géza: *Nagy vállalkozások kora*, Magyar Élet, Bp., 1943, 123.

45 Uo. 114–121.

Átmeneti következtetések

A fenti kritikátörténeti áttekintés arra világít rá, hogy az író legtöbb 1945 előtti értelmezője (megelőzve a marxista kritikát) egyfajta átvezető szerepet próbált rátestálni Mikszáth Kálmánra, mely a romantikától a realizmushoz vezet. Azonban sem az eddigiekben elemzett recepció, sem a '45 utáni értelmezés nem vette figyelembe azt, hogy Mikszáth realizmushoz való viszonyában azért problémás a fejlődés-elv kimutatása, mert az európai (immáron jelző nélküli) realizmus létrejötte és hódítása már az 1830-as években elkezdődik, s ennek hatása már nálunk is érezhető a '40-es, '50-es években Eötvös József és Kemény Zsigmond munkássága, illetve a fogalommal kapcsolatos tollharcok nyomán.⁴⁶ Tehát az irodalmi folyamatba az 1860-as évek végén, '70-es évek elején belépő Mikszáth Kálmán már kész irodalmi hagyománynak tekinthette mind a realizmust, mind az azt megelőző romantikát, így egyáltalán nem nevezhető a realizmus első hazai úttörőjének. Mindazonáltal kapcsolódásai a modernség irodalmához tagadhatatlanok, ezt bizonyítja (helyettem is) a 21. századi Mikszáth-renaisszánsz.

Nézetem szerint tehát Mikszáth munkássága a 19. századi magyar elbeszélő művészet kései fejleménye, amelyre nem még nem hatottak a realizmus törekvései, hanem már nem alkalmazta őket kizárólagosan, ehelyett variábilis stíluseszközöknek vélte őket;⁴⁷ így például a Jókai-típusú meseszöveget együtt alkalmazta a realista típusalkotással és társadalombírálattal, melyek egyébként sem ellentétesek, mint azt Szegedy-Maszák Mihály történeti elemzése bizonyítja.⁴⁸ Így válik lehetővé, hogy Mikszáth számos elemet elhagyott a hagyományos (balzaci, eötvösi, keményi) realista műeszményből, például a hosszasan elemző, komplex lélekrajzot, mely nem is illett a kispikái formákból kifejlő kompozícióiba, illetve más, „modernebb” módszereket (pl. külsődleges mozgás-leírások) dolgozott ki a lélekábrázolásra, mint arra Széles Klára is rámutatott.⁴⁹ Mikszáth

46 A *Hölgyfutár* lapjain folyó első jelentős realizmus-vitáról ld. T. SZABÓ: *Mikszáth...*, i. m., 256–266.

47 Vö. EISEMANN: *Mikszáth...*, i. m., 35–47. Erre már a marxista recepció is kitért, ld. MEZEI József: *Mikszáth és a század „realizmusa”*, ItK, 1961/4, 448–469. és DIÓSZEGI András: *A tragikus Mikszáth*, ItK, 1966/3 352–362.

48 SZEGEDY-MASZÁK: *Kemény...*, i. m., 39–41.

49 Ld. SZÉLES Klára: „Mikszáth lélekrajzáról” nn: FÁBRI (szerk.): *Mikszáth-émlékönyv...*, i. m., 23–28.

művészete, mely sokkal inkább a didaktikus látásmódtól a kategorikus ítéletektől való elhatárolódásig, relativizmusig⁵⁰ (ha tetszik: irányzat-mentességig) vezet, sokkal inkább összegzője a 19. századi epikai-prózai törekvéseknek, mint úttörője. Ezt látszik alátámasztani Szerb Antal említett művének egy másik részlete, miszerint: „[s] zellemtörténeti szempontból Mikszáthnak látszólag oly egyszerű és házias művészete nagyon sok szálból tevődik össze. A magyar XIX. század tendenciáinak utolsó összefoglalója és ugyanakkor szintézis Európával is.”⁵¹

Ennek a némileg homályos tartalmú következtetésnek az alátámasztására a kutatás további szakaszában azon Mikszáth-szövegek (elsősorban publicisztikai, de akár fikciós írások) alapos vizsgálatára van szükség, melyek tematizálják a realizmus, a valóság-hű ábrázolás kérdését, elősegítve Mikszáth sajátos realizmusértelmezésének és alakváltozatainak körvonalazását. Ugyanakkor az irodalomtörténeti fejlődés archeológiájához szükséges a fent csupán skicc-szerűen vázolt értelmezők realizmus-fogalmainak kritikai összehasonlítása is, amelynek nyomán árnyaltabb képet kaphatunk a 20. század első felében született Mikszáth-konceptiók háttérdiskurzusairól és -narratíváiról.

50 Ld. ZSIGMOND: *Mikszáth Kálmán*, i. m., 6.

51 SZERB: *Magyar...*, i. m., 439–440.